

Makâm-ı İbrâhim tarafında Kâbe örtüsünün bir detayı (Mustafa Uzun fotoğraf arşivi)

□ TÜRK EDEBİYATI. Türk edebiyatında Kâbe, ilk inşasından başlayarak Hz. Âdem'den itibaren çeşitli peygamberlerin hayatıyla ilgisi açısından ele alınmış, bunlar arasında Hz. İbrâhim, Hz. İsmâil ve Hz. Muhammed'in peygamberlik dönemleri üzerinde özellikle durulmuştur. Kâbe'den bahsedilirken tenâsüp ve tedâîler dolayısıyla Hacerüleşved, Zemzem Kuyusu, altın oluk, makâm-ı İbrâhim, Safâ ve Merve gibi mekânlar; ihram, tavaf, sa'y gibi Kâbe'ye mahsus kıyafet ve davranışlar; telbiye ve ziyaret duaları ile hacca dair âyet ve hadisler zikredilmiştir. Bunların tefsiri sırasında nakledilen menkıbe ve hikâyeler zengin bir malzeme oluşturmaktadır. Kâbe edebî eserlerde Kâbetullah, Kâ'be-i Muazzama, Kâ'be-i Ulyâ, Beytullah, Beytül-'atîk, Beytül-harâm, Beytül-ma'mûr, Harem-i şerif gibi adlar; Kâbe ziyareti, Kâbe yolu, Kâbe toprağı, Kâbe eşığı, Kâbe örtüsü, Kâbe oluşu gibi kavramlar; Kâ'be-i dîdâr, Kâ'be-i derd, Kâ'be-i hâcât, Kâ'be-i maksûd, Kâ'be-i vasl gibi tabirlerle yer almıştır.

Türk edebiyatında Kâbe hakkında kaleme alınan eserler genel olarak *Kâ'benâme* adıyla anılır. Bu ismi taşıdığı bilinen ilk eser Akşehirli Abdurrahman Gubârî'nin (ö. 974/1566) 3199 beyitlik mesnevisidir (Üsküdar Selim Ağa Ktp., Kemankeş Emîr Hoca, nr. 223; eser üzerinde Nuray Şimşek tarafından yüksek lisans çalışması yapılmıştır; bk. bibl.). Sâfi'nin 1131 (1719) yılında yazdığı *Kâ'benâme* adlı mesneviyle (TSMK, Revan Köşkü, nr. 835) Ali b. Osman el-Üşî (Süleymaniye Ktp., Ali Nihat Tarlan, nr. 95) ve Ebû'l-Fazl Muhammed es-Sincârî'nin (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 3955; Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 1578) aynı adı taşıyan eserleri de bu grupta yer almaktadır. Ayrıca menâsik-i hac ve menâzil-i hac türü eser-

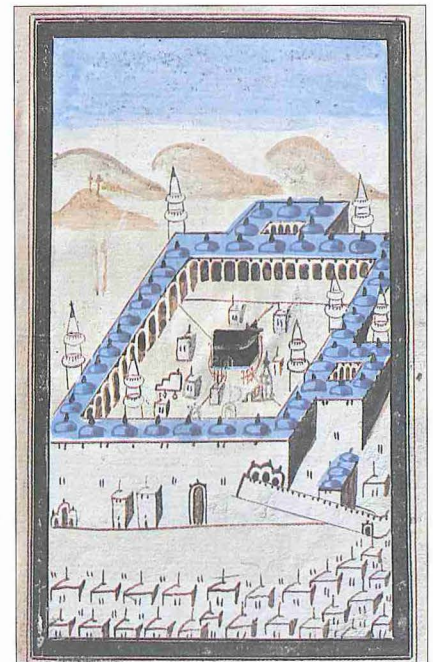
lerde Kâbe ile ilgili manzum parçaların yer aldığı görülmektedir. Gubârî'nin 700 beyitlik *Menâsik-i Hac* (TSMK, Hazine, nr. 146; Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., nr. 5167) ve Kâbe'nin yapılışı ile ölçüleri hakkında bilgi veren mensur *Mesâhatnâme* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3989) adlı kitaplarında da Kâbe'ye dair bilgiler bulunmaktadır.

Abdurrahman Hibrî'nin *Menâsik-i Mesâlik*'i her iki türün bir araya getirildiği mensur bir eser olup Kâbe'nin ve Mescid-i Harâm'ın bina edilmesi ve tamine dair çeşitli bilgiler nakletmektedir. XVII. yüzyıl şairlerinden Sulhî'nin *Der Beyân-ı Aded-i Menâzil-i Hicâz* adlı altmış yedi beyitlik mesnevisinde (Millet Ktp., Şer'iyye, nr. 445) Kâbe'nin methine de yer verilmiştir. Morali Bahtî'nin 1056'da (1647) kaleme aldığı *Manzûme fi menâsiki'l-hacc*'i (Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 123) Gubârî'nin eserinden sonra bu türün en tanınmış örneğidir. Şair bazı beyitlerden anlaşıldığı üzere eserini hacca gitmeden yazmıştır. Menâzil türündeki eserlerden biri de XVII. yüzyılda yaşadığı sanılan Seyyid Hasan Rızâî'nin *Tuhfetü'l-menâzili'l-Kâ'be*'sidir (Cambridge University Library, nr. 284[t], Or., 662 [8]). Kadri mahlasını kullanan Abdülkadir Çelebi'nin *Menâzili'l-tarih ilâ Beyti'llâhi'l-'atîk* isimli mensur eserinde (Millet Ktp., nr. 892) müellifin 1056'da (1647) yaptığı hac ziyareti anlatılmaktadır. Tarih beytinden Cûdî mahlaslı bir şair tarafından 1168'de (1754-55) kaleme alındığı anlaşılan *Merâhilü Mekke mine's-Şâm* adlı manzumede (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4886/3) müellif Kâbe'yi ziyaretine ait şahsî intibalarını sade bir dille aktarmıştır. İstanbullu şair ve hattat Seyyid İbrâhim Hanif Bey'in (ö. 1217/1802) *Hâsıl-ı Hacc-ı Şerif li-me-*

nâzili'l-Haremeyn'i (Süleymaniye Ktp., Lala İsmâil, nr. 220) hac yolundaki önemli ziyaret yerlerini tasvir eden manzumelerle zenginleştirilmiş olup türünün bilinen yapısından farklı özelliklere sahiptir. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*'sinin bütünüyle hac yolculuğuna ayırdığı IX. cildinde (s. 726-748) Kâbe ve kuruluşu, ziyaret âdâbı, çeşitli onarımları, gibi konularda bilgi vermiş ve müşahedelerini nakletmiştir.

Eyüp Sabri Paşa'nın *Mir'âtü'l-Haremeyn Mir'âtü Mekke* adlı eseri (İstanbul 1301) Kâbe hakkında bilgi veren önemli kitaplardan biri olup içinde Kâbe ile ilgili birçok harita, resim ve çizim yer almaktadır. Ahmed Rifat Efendi'nin *İhyâü'l-hac* isimli risâlesinin yazma bir nüshasının sonunda (MÜİF Ktp., Yazma, nr. 216) Kâbe'ye dair iki şiir yer almaktadır. Bu nüshada minyatür sanatında önemli yeri olan Kâbe, Mescid-i Harâm ve Mescid-i Nebevî tasvirleri de bulunmaktadır. Bekir Sıdkı'nın *Zamanımıza ve Meşrutiyete Münâsib Menâsik-i Hac Manzumesi* adıyla ve sade bir Türkçe ile yazdığı otuz beyitlik şiiri de (İstanbul 1329) ilgi çekici bir örnektir. Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin *Muhammediyye*'si ile (nşr. Âmil Çelebioğlu, İstanbul 1996) Ahmed

Ahmed Rifat Efendi'nin *İhyâü'l-hac* adlı menâsikinin sonundaki Kâbe tasviri (MÜİF Ktp., Yazma nr. 216)

Bîcan'ın *Envârü'l-âşikin*'i (İstanbul 1301) ve Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın *Mârifetnâme*'si (İstanbul 1284) gibi ansiklopedik mahiyetteki eserlerde de Kâbe'ye önemli bir yer verilmiştir.

Türk edebiyatında Kâbe hakkında ilk müstakil şiir Ahmed Yesevî'nin *Dîvân-ı Hikmet*'inde yer almaktadır; eserdeki hikmetlerden elli sekizincisi hac ve Kâbe'ye ayrılmıştır. Yesevî'nin diğer manzumelerinde de bu konuyla ilgili beyitlere rastlanmaktadır. Anadolu sahasında kaleme alınmış ilk eserlerden olan Ahmed Fakih'in *Kitâbü Evsâfı mesâcidi's-şerîfe*'sinde "Fî Zikri Vasfı Mekke" adlı bölümde Kâbe'ye genişçe yer verilmiştir. Yunus Emre, "Allah evi ziyârettir ben anda varmak isterim / Muhammed'in güzel nûrun ben anda görmek isterim" mısralarıyla başlayan beş beyitlik şiiri dışında birçok manzumesinde Kâbe'ye yer vermiştir. Kâbe hakkında müstakil şiirlerden biri de Fedâyî'nin "Der Medh-i Kâ'be-i Muazzama Şerrefehullah" başlığını taşıyan dokuz bendlik murabbaiddir (*Divan*, vr. 10^a). Mehmed Hıfzî'nin *Kitâb-ı Fezâil-i Beyt-i Mukaddes* adlı eserinde Kâbe'ye dair iki manzume vardır.

Necâti Bey, "kıblem" redifli gazelinde konuyu sevgili -kıble- Kâbe ilişkisi içinde ele alarak divan şiirinde mânevî unsurlardan maddî unsurlara geçişin güzel bir örneğini vermiştir. Aynı özellik Bâkî'nin "kıblem" redifli gazelinde de mevcuttur.

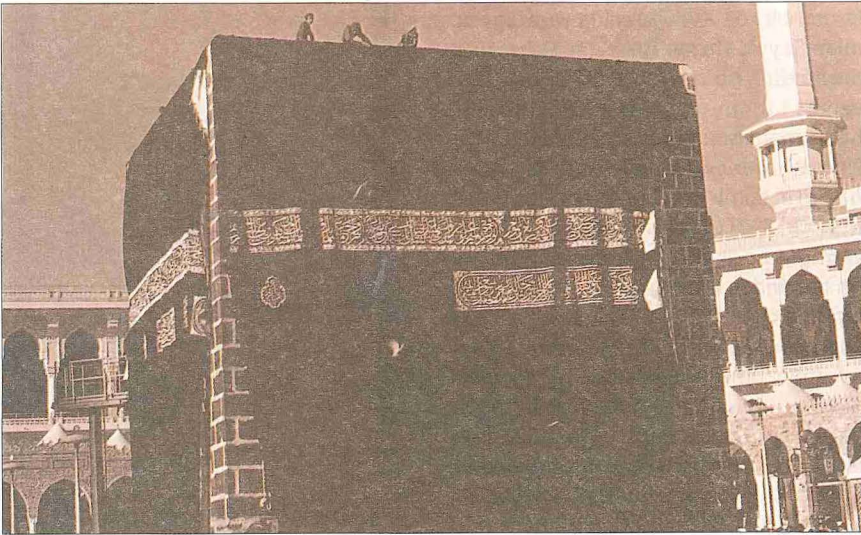
Ahmed Paşa da, "Göster cemâlin Kâ'be'sin kim görsün Ahmed kıblesin / Hem kıblesin uşşâka hem kıble -nümâ ol ey sa-nem" beytinde aynı anlayışı kıblenümâ unsurunu da katarak zenginleştirir. Necâti Bey'in, "Benzetirken yâr eşişin ehli diller Kâ'be'ye / Başlamamış idi İbrâhîm-i Âzer Kâ'be'ye" matla'lı gazeli, gazel hacmi içinde divan şiirinin Kâbe hakkındaki bütün telakkilerini âdeta özetler. Kanûnî Sultan Süleyman da "Kâbe'ye" redifli gazelinde aynı temayı işler. Taşlıcalı Yahyâ'nın *Gencîne-i Râz* adlı mesnevisinin otuz altıncı makalesinde Kâbe-insan ilişkisi üzerinde durulmaktadır (Süleymaniye Ktp., Fâtiḥ, nr. 4059, vr. 75^b-76^a). Aynı şairin padişah vasfında yazdığı, "Kâ'betullâh ile ey dil sanasın mülk-i cihan / Bir kara benli güzel mahbûba dönmüştür heman" matla'lı kasidesinin nesib bölümündeki, "Kârbân-ı Kâ'be'ye zînet verir bang-i cecres / Râh-ı kûyunda anıncün eylerim âh u figan" beytiyle, "Secdegâh oldu kapısı Kâ'be-veş tâ haşre dek / Vere gönlünün murâdını Hudâ-yı müstean" şeklindeki dua beyti Kâbe'nin divan şiirinde nasıl yer aldığı örneklerini verir. Nâbî, 1089'daki (1678-79) hac ziyaretinin ardından yazdığı *Tuhfetü'l-Haremeyn* adlı kitabının "Zikr-i Evsâf-ı Kâ'be-i Ulyâ" başlıklı bölümünde Kâbe, makam-ı İbrâhîm, Hacerülesved, zemzem hakkında bilgi verdiği gibi *Hayriyye* adlı eserinde de, "Kâ'be beytüş-şeref-i a'zamdır / Nokta-i dâire-i âlemdir" mısraları ile başlayan on iki

beyitlik bir methiyenin de içinde bulunduğu bir şiir yer almaktadır.

Kâbe'ye dair şiirlerin bir kısmı bestelenmiştir. Eskiden kamerî aylara göre seçilmiş ilâhilerin icra edildiği tekkelerde özellikle şevval, zilcade ve zilhicce aylarında yapılan zikir meclislerinde hac ve Kâbe konulu bestelerin okunması bir gelenektir. Daha çok mutasavvîf şairlerin güftelerinin kullanıldığı bu ilâhilere, "Kâbe'nin yolları bölük bölüktür"; "Yürük değirmenler gibi dönerler"; "Ganî mevlâm nasib etse / Varsam ağlayı ağlayı" gibi besteler örnek verilebilir (geniş bilgi için bk. Töre, VI, İndeks). Kâbe ilâhilerinin hacılar arasında büyük rağbet gördüğü ve hac yolculuğu sırasında kervanlarda okunduğu, bu ilâhilerin güfte mecmualarında ayrı başlıklar altında yer alması yanında (İÜ Ktp., TY, nr. 1972, vr. 19^a) aynı adla derlenmesi (*İlâhî-yi Hac*, AÜ DTCF Ktp., Muzaffer Ozak, nr. 560; *İlâhî-yi Huccâc*, Millî Ktp., Cönk, nr. 108) ve bir cönk şeklinde basılmasından da (*Mekke İlâhisi*, İstanbul 1318) anlaşılmaktadır. Ayrıca dinî-tasavvufî mesnevîlerde Kâbe hakkında bölümler bulunmaktadır. Refîi tarafından 811'de (1408-1409) kaleme alınan *Beşâretnâme* adlı mesnevîde (TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 1662) Kâbe'nin esrarını ve Hz. Âdem'in Kâbe toprağından yaratıldığını anlatan bir bölüm vardır. Abdülvâsi Çelebi'nin *Halilnâme*'sinde Hz. İbrâhîm'in oğlu İsmâil ile birlikte Kâbe'yi bina etmesi anlatılmaktadır. Hatiboğlu'nun *Ferahnâme* adıyla Arapça'dan tercüme ettiği, 100 hadis ve 100 hikâyeden meydana gelen mesnevisinin 36, 39 ve 93. hikâyeleri de Kâbe ile alakalıdır.

Kısa-enbiyâ, İslâm tarihi, siyer kitapları, mevlidler, mi'racnâmeler, devriyeler ve ıydıyyeler ile ilâhiler yanında aşka dair yazılmış kaside ve gazellerde de Kâbe'ye temas eden pek çok beyit bulunmaktadır. Bunlarda en çok işlenen konu Kâbe-gönül ilişkisidir. Fuzûlî bunu, "Fuzûlî hâli olmaz sûret-i dil dôst fikrinden / Bu ma'nîden ki Beytullah derler kalb-i mü'mindir" şeklinde açıklamıştır. Kâbe-kıble alâkası şairlerin sevgili -kaş- mihrap çağrışımı ile yöneldikleri önemli bir unsurdur. Ahmed Paşa'nın, "Ey hüsn hariminde yüzü Kâ'be vü ma'bed / Vey halka-i Beytülharem ol zülf-i müca'ad" beytiyle İbn Kemal'in, "Çün yüzün Kâ'be vü hâlin Hacerülesved imiş / Hacc-ı vaslında yüzüm ona sürem gelir" ve, "Eşiğine sürmeden yüz giyme vasl-ı hil'atin / Gel tavâf et Kâ'be'yi var sonra çık ihramdan" ve Fehîm'in, "Târ-ı zülfem ki metâfım olalı Kâ'be-

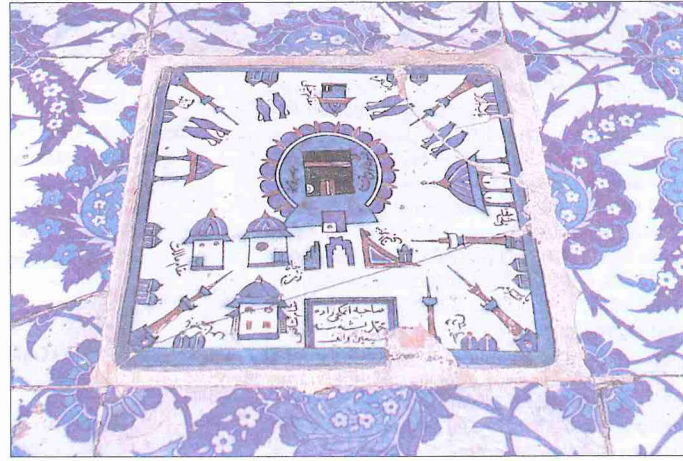
1979 yılında Kâbe örtüsü değiştirilirken (Mustafa Uzun fotoğraf arşivi)

hüsn / Bûy-ı pîrâhen-i Yûsuf benim ihrâmımdır” beyitleri tavaf, metâf, ihram, harim, yüz, hal (ben), Hacerülesved, mâbed, Kâbe halkası, Beytülharem, zülf gibi farklı unsurları divan şiiri estetiği içinde tek beyitte toplamış güzel örneklerdendir. Trabzonlu Cûdî Efendi'nin, “Abestir intihâb-ı cây-ı bûse vech-i dilberde / Derûn-ı Kâ'be'de ta'yîn-i mihrâb gerekmez” beyti de bu anlayış üzerine kurulmuştur.

Batı tesirindeki Türk şiirinde de Kâbe ile ilgili unsurlar mevcuttur. Bunların başında Nâmîk Kemal'in “Vâveylâ” adlı şiirinin üçüncü nevhasının ilk mısraları gelir: “Git vatan Kâ'be'de siyâha bürün / Bir kolun ravza-i Nebî'ye uzat / Birini Kerbelâ'da Meşhed'e at / Kâinâta o hey'etinin görün”. Muallim Nâci'de ise Kâbe klasik şiir çizgisinde bir anlayışla yer almıştır. Onun “Şerâre”deki, “Gönlüme sâkıyı mîmâr eyledim meyhâned / Allah Allah Kâ'be i'mâr eyledim meyhâned” matla'lı gazeli, “Kâ'be-i kûyün anıp nûş ettiğim sâgarları / Zemzem-i eşkimle ser-şâr eyledim meyhâned” beyitleriyle biraz da tasavvufî bir mahiyet gösterir. Kâbe Mehmed Âkîf'in şiirlerinde müminin kiblesi olarak saygıya lâyık, uğruna tereddütsüz can verilecek bir mübarek vatan parçası olarak yer almıştır. Mekke'de doğan İsmâil Safâ'nın, “Ey Kâ'be metâf-i enbiyâsın / Ey Kâ'be medâr-i evliyâsın / Ey Kâ'be metâfsin yegâne / Sükkân-ı zemîn ü âsümâne” mısralarıyla başlayan “Ah Mekke” başlıklı şiirinin ilk iki bendi de Kâ'be hakkındadır.

Mâni, ninni, bilmece, atasözü ve deyimlerde Kâbe ile ilgili unsurları ihtiva eden pek çok örnek bulunur. Âmil Çelebioğlu'nun yayımladığı *Ramazannâme*'de “Kâbe Faslı” başlığıyla yer alan mâniler bu hususta bir fikir verir. Halk ve âşık şiirinde de Kâbe pek çok şair tarafından ele alınmıştır. Nevîn Akkaya bu mısraları “Dinsel Mekânlar” başlığı altında bir araya getirmiştir (*Türk Halk Şiirinde Özel Ad-*

Kâbe tasvirli çini pano (Rüstem Paşa Camii - İstanbul)

lar, s. 564-573). XVIII. yüzyıl saz şairlerinden Aşık Ali, Hocaoğlu, Hükmî ve Kâtibi'nin, hac emîri ve Şam valisi olan Osmanoğlu Nasuh Paşa'nın hac yolunu emniyete alması dolayısıyla söyledikleri destan ve divanlarda Kâbe çeşitli özellikleriyle yer almıştır (Köprülü, s. 391-393, 411-416). Neşâtî'nin destanı ise Beytullah yolunda şairin başına gelenleri anlatır (a.g.e., s. 437-438). Karacaoğlan'ın, “Bana kara diyen dilber” mısraıyla başlayıp “Kara donludur Beytullah / Örtüsü kara değil mi” diye sona eren şiiri Kâbe'nin halk edebiyatındaki örneklerdendir.

Her yıl değiştirilen Kâbe örtüsünün İstanbul'dan surre alayı ile Kâbe'ye gönderilmesi Osmanlı sosyal hayatında çok önemli bir gelenektir (bk. SURRE). Eski örtü geri getirilerek parçaları başta devlet adamları olmak üzere eşrafa dağıtılır, camilerde teberrükât eşyası olarak muhafaza edilirdi. Topkapı Sarayı Hırka-ı Saâdet Dairesi'nde, Edirne Eskicami ve Üsküdar Yenicami mihrap duvarında günümüzde de asılı bulunan Kâbe örtüsü parçaları bazı padişahların (halen III. Ahmed, II. Osman, III. Osman, IV. Murad ve III. Mehmed'in sandukaları üzerinde Kâbe örtüsü vardır) ve önemli kişilerin sandukalarına pûşide olarak örtülür, bazan da

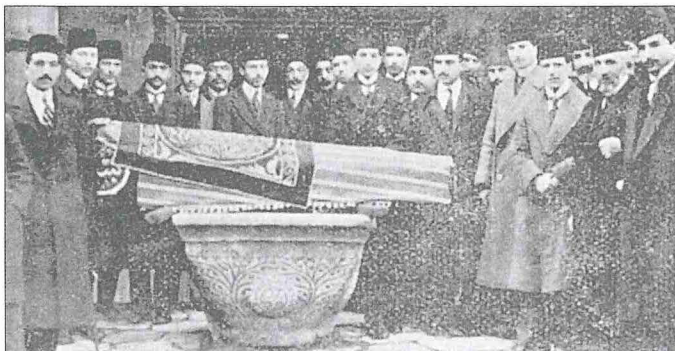
kefen olarak kullanılırdı. Necâti Bey'in, “Kara Kâ'be örtüsüyle örtersiz tâbûtumu / Ölice k zülf-i gamından döstlar kardaşlar” beytiyle Ahmed Paşa'nın, “Çekti zülfün kûşe-yi ebrûsuna dilber dedi / Yaraşır Kâ'b'örtüsü asılsa mihrâb üstüne” mısraları bu uygulamanın şiire yansımalarıdır.

Camilerde ve bazı evlerde Kâbe'nin genel görünüşüne ait halk resimleri yanında Kâbe ile ilgili âyet, hadis ve beyitlerin yer aldığı pek çok hat eseri mevcuttur.

Eldeki örneklerden Kâbe tasvirinin hali üzerine XV-XVI. yüzyıllarda yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak 1610'da şeyhülislâmlıktan Kütahya halıcılarına gelen bir yazı ile ayak altında kaldığı için bu uygulama yasaklanmış, daha sonra aynı tasvirler çini üzerine yapılmaya başlanmıştır. Böylece XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı çinçiliğinde Kâbe tasvirli panolar önem kazanmıştır. Halen Ayasofya Camii mihrap duvarında, kitâbesinden 1053'te (1643) İznikli Mehmed Bey tarafından yapıldığı anlaşılan 41 x 52 cm. ebadında bir Kâbe tasviri yer almaktadır. Topkapı Sarayı I. Ahmed Kütüphanesi ile Harem Dairesi duvarlarında bulunan örnekler bu uygulamanın camiler dışında da yer bulduğunu göstermektedir. Kastamonu Küre Hoca Paşa, Niğde Murad Paşa camileriyle Kütahya Ulucamii'ndeki panolar Kâbe tasvirli çini panoların Anadolu'da da yaygın olduğunu, çeşitli müze koleksiyonlarında mevcut parçalar ise bu panolara rağbetin boyutlarını göstermektedir (geniş bilgi için bk. Erken, sy. 9 [1971], s. 297-320).

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet* (haz. Hayati Bice), Ankara 1993; Ahmed Fakih, *Kitâbü Evsâfi mesâcidi's-şerife* (haz. Hasibe Mazioğlu), Ankara 1974, s. 25-30; Yunus Emre Divanı (haz. Faruk K. Timurtaş), Ankara 1986, s. 243; Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediye II* (nşr. Âmil Çe-

Recâizâde Mahmud Ekrem'in tabutu üzerine konulan Kâbe örtüsü (Resimli Kitâb, Ağustos-Eylül 1329, nr. 50, c. 9, s. 163)

lebioğlu), İstanbul 1996, s. 39-49, 85-86, 96, 102-103, 366-367; Ahmed Bican, *Envârü'l-âş-kin*, İstanbul 1301, s. 64-68, 393-394; Ahmed Paşa, *Ahmed Paşa Divanı* (nşr. Ali Nihad Tarlan), İstanbul 1966, s. 46; Necatî Bey, *Necatî Beg Divanı* (nşr. Ali Nihad Tarlan), İstanbul 1963, s. 155, 220, 295, 356, 423-424, 439, 498, 540; İbn Kemâl, *Divân* (haz. Mustafa Demirel), İstanbul 1996, s. 66, 154; *Abdurrahman Gubârî'nin Kâbenâmesi* (haz. Nuray Şimşek, yüksek lisans tezi, 1987), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 17-79; *Muhibbî Divânı* (haz. Coşkun Ak), Ankara 1987, s. 733, 735, 873; *Bâkî Divânı* (haz. Sabahattin Küçük), Ankara 1994, s. 306; Yahyâ Bey, *Divan* (haz. Mehmed Çavuşoğlu), İstanbul 1977, s. 23-27; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 726-748; Nâbî, *Divan*, İstanbul 1292, s. 9, 60-61; a.m.f., *Hayriyye*, İstanbul 1292, s. 8-9; a.m.f., *Tuhfetü'l-Haremeyn*, İstanbul 1265, s. 62-70; Fedâyî, *Divan*, Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 633, vr. 10^a; Ahmed Rifat Efendi, *İhyâü'l-hac*, MÜİF Ktp., Yazma, nr. 216, vr. 83^b-85^a; *Mir'âtü'l-Haremeyn*, I, tür.yer.; Mehmed Fevzi Efendi, *İyânü'l-mesâlik fi beyânî'l-menâsik*, İstanbul 1302, s. 32-35; *Türk Musikisi Klasiklerinden İlahîler* (İstanbul Konservatuarı neşriyatı), İstanbul 1933, III, 139-144; M. Fuad Köprülü, *Türk Saz Şairleri*, Ankara 1962, s. 391-393, 411-416, 437-438; Fevziye Abdullah Tansel, *Tanzimat Devri Edebiyatı'nda Dinî Şiirler*, Ankara 1962, s. 67-69; Ali Nihad Tarlan, *Şeyhi Divanını Tedkik*, İstanbul 1964, s. 116; Mehmed Çavuşoğlu, *Necatî Bey Divânı'nın Tahlîli*, İstanbul 1971, s. 42-43; E. Kemal Eyyüboğlu, *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadarkı Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, İstanbul 1973, I, 145; Gölpınarlı, *Katalog*, III, 304; Harun Tolasa, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, bk. İndeks; Âmil Çelebioğlu, *Ramazannâme*, İstanbul 1974, s. 192-193; a.m.f., *Türk Edebiyatında Mesnevî*, İstanbul 1999, s. 119, 125, 200-201; Töre, *İlahîler*, VI, tür.yer.; Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divânı (İnceleme)*, Ankara 1990, I, 156, 160; a.m.f., *Hayretî'nin Dinî-Tasavvufî Dünyası*, Ankara 1998, s. 114-115; Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Divânı'nın Tahlîli*, Ankara 1990, s. 41-43; Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar* (haz. Cemâl Kurnaz), Ankara 1992, s. 227-228; Cemâl Kurnaz, *Hayalî Bey Divânı'nın Tahlîli*, İstanbul 1996, bk. İndeks; Mustafa Uzun, *Dinî Edebiyatımızın Son Temsilcilerinden Mehmed Fevzi Efendi ve Dinî Mesnevîleri*, İstanbul 1996, s. 120; Nevin Akkaya, *Türk Halk Şiirinde Özel Adlar*, Balıkesir 1999, s. 564-573; Menderes Coşkun, *Ottoman Pilgrimage Narratives and Nabi's Tuhfetü'l-Haremeyn* (doktora tezi, 1999), Durham University; a.m.f., "Osmanlı Türkçesiyle Kaleme Alınmış Hac Seyahatnameleri I", *TÜBA*, XXIV (2000), s. 91-108; Sabih Erken, "Türk Çiniciliğinde Kâbe Tasvirleri", *VD*, sy. 9 (1971), s. 297-320; Sevim İlgürel, "Abdurrahman Hibrî'nin Menâsik-i Mesâlik'i", *TED*, sy. 6 (1975), s. 111-113; *TD*, sy. 30 (1976), s. 62-68; Sadi Bayram, "Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Bulunan Kendililğinden Desenli, Üzeri Yazılı İki Kumaş", *VD*, XV (1982), s. 139-156; Müjgân Cunbur, "Eski Şiirimizde Kâbe ve Kâbe Ziyaretleri", *MÜTAD*, sy. 7 (1993), s. 141-171; İsmail Ünver, "Gencine-i Râz", *DİA*, XIV, 20; Rahmi Yaran, "Hac", a.e., XIV, 412-413; Ahmet Özel, "Hac", a.e., XIV, 415.

MUSTAFA UZUN

KÂBE KAVSEYN

(قاب قوسين)

Kur'an'da Hz. Peygamber'in mi'racda Cebrâil'e veya Allah'a çok yaklaştığını anlatan ifade (en-Necm 53/9); tasavvufta Hak ile ittihad ve aynü'l-cem' makamı (bk. MİRAC).

KÂBİZ

(القابض)

Allah'ın isimlerinden (esmâ-i hüsnâ) biri.

Sözlükte "almak, tutmak, avucunda tutmak, sahip olmak; daraltmak" mânalarındaki kabz kökünden sıfat kuruluşunda bir isim olup Allah'a nisbet edildiğinde "rızkı daraltan; canlıların ruhunu alıp hayatlarına son veren" anlamında kullanılır (İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, "kbz" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "kbz" md.).

Kabz kavramı Kur'an-ı Kerim'de dokuz yerde geçmekte, bunlar arasında kabız kelimesi yer almamaktadır (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "kabz" md.). Kavramın zât-i ilâhiyyeye nisbet edildiği dört yerde Cenâb-ı Hak'ın kabz ve bast fiillerini gerçekleştirdiği (el-Bakara 2/245), yer küresinin güneşe karşı olan konumuna bağlı olarak gün ortasından itibaren gölgeyi yavaş yavaş kısalttığı (el-Furkân 25/45-46) ve kıyamet gününde bütün yeryüzü sanki avucunun içinde imiş gibi O'nun hâkimiyet ve tasarrufu altında bulunacağı ifade edilir (ez-Zümer 39/67).

Aynı kavram hadis rivayetlerinde de Allah'a izâfe edilmiştir (Wensinck, *el-Mu'cem*, "kbz" md.). Kabız, doksan dokuz isim vereren kaynakların dışında (Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10) bazı münasebetlerle Allah'ın ismi olarak zikredilmiştir (*Müsned*, III, 442). Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber döneminde fiyatlar aşırı derecede yükselmiş, ashop kendisine başvurarak fiyatları tesbit etmesini istemiş, o da şu cevabı vermiştir: "Fiyat olgusuna hükmeden, rızkı daraltıp genişleten, insanların geçimine medar olan nimetleri lutfeden Allah'tır. Ben, can ve mal güvenliği konusunda hiç kimsenin şahsımdan davacı olmayacağı bir konumda rabbime kavuşmayı arzu ediyorum" (*Müsned*, III, 156, 286; Tirmizî, "Büyü", 49; İbn Mâce, "Ticârât", 27, "Du'â", 10).

Âlimler hâfid-râfi', muiz-müzil gibi kabız ile bâsıt isimlerinin de karşıt anlamlı olmakla birlikte birbirlerini dengeleyip tamamladıklarını göz önünde bulundurarak bu iki ismin beraber kullanılmasının gereğini vurgulamış, Bakara sûresinde Allah'a nisbet edilen kabz-bast kavramları üzerinde çeşitli yorumlar yapmışlardır. Mâtürîdî, kabızın "rızkı daraltan" şeklindeki mânasını verdikten sonra bunun sebebini taşkınlığın önlenmesi olarak belirtmiş (*Te'vilâtü'l-Kur'an*, vr. 675^a), ayrıca "ihsan ettiği her türlü nimeti sınırlandırır" (a.g.e., vr. 59^a); "karanlığı güneşle geri çeken" (a.g.e., vr. 519^a); "kuşları havada tutan, havayı kuşların uçmasına elverişli hale getiren" (a.g.e., vr. 806^a) şeklindeki anlamlara da yer vermiştir. Râgıb el-İsfahânî de kabz ve bast kavramlarını "bazan vermez, bazan verir; bir zümreye vermez, diğerine verir; bazan toplar, bazan dağıtır; öldürür ve diriltir" şeklinde mânalandırmıştır (*el-Müfredât*, "kbz" md.). Bunlardan başka kabız ve bâsıt isimlerine "sadakaları kabul edip mükâfatını veren" (Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, vr. 125^a); "sadakaları alıp fakirlere dağıtan" (Kuşeyrî, s. 45) şeklinde de anlam verilmiştir. Kabız ve bâsıt tasavvuf açısından bakış yapılarak bazı yorumlar getirilmiştir. Kuşeyrî bu isimlere, "kalpleri bilgisizlik ve gaflet sebebiyle daraltıp yabancılaştıran; ilim ve mârifet yoluyla genişleten" mânasını vermiş, kabz ve bastın kalbin havf ve recâ hali olabileceğini söylemiştir (a.g.e., s. 45; bk. KABZ). Kabız ismi Allah'ın fiilî sıfatlar grubuna girer (ayrıca bk. BÂSIT).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "kbz" md.; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, "kbz" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "kbz" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "kbz" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "kabz" md.; *Müsned*, III, 156, 286, 442; Tirmizî, "Da'avât", 82, "Büyü", 49; İbn Mâce, "Ticârât", 27, "Du'â", 10; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 40, vr. 59^a, 519^a, 675^a, 806^a; Zeccâcî, *İstikâku esmâ'illâh* (nşr. Abdülhüseyn el-Mübbârek), Beyrut 1406/1986, s. 97-99; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Esmâ' ve's-şifât*, Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 497, vr. 159^b; Kuşeyrî, *el-Taḥbîr fi't-tezkîr* (nşr. İbrâhîm Besyûnî), Kahire 1968, s. 45; Gazzâlî, *el-Makşadü'l-esnâ* (Fazlüh), s. 93-94, 174; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Emedü'l-ağşâ*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 499, vr. 125^{a-b}; Fahrreddin er-Râzî, *Levâmi'u'l-beyyînât* (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Beyrut 1404/1984, s. 241-243.

BEKİR TOPALOĞLU

KÂBİZ-İ ACEMÎ

(bk. MOLLA KÂBİZ).